

واکاوی سیر تحول و چالش‌های مشاوره در آموزش و پرورش ایران

عزت اله فولادی^۱

چکیده

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۰/۷ - تاریخ پذیرش: ۹۵/۱/۲۵

امروزه به دلیل تغییرات پیچیده و سریع در ابعاد گوناگون فردی، اجتماعی و فرهنگی؛ دانش‌آموزان در دوره‌های سنی و تحصیلی مختلف از یک سو، دارای نیازها و مشکلات خاصی هستند و از سوی دیگر با تصمیم‌ها و چالش‌های متفاوت و متعددی مواجه‌اند و مشاوران به عنوان کارشناسانی که در حوزه‌ی خدمات یاورانه تربیت شده‌اند می‌توانند هم به دانش‌آموزان در این امور و هم به همکاران خود (معلمان و مربیان) در تسهیل و بهبود فرآیند آموزشی و پرورشی، کمک نمایند. از این رو، بررسی و بازاندیشی آنچه طرح‌ریزی شده و آنچه به انجام رسیده در پویایی و شکوفایی حرفه‌ای در این حوزه تسهیل‌کننده و راه‌گشا خواهد بود. لذا پژوهش حاضر که از نوع پژوهش‌های مروری است به بررسی روند و سیر تحول نظام راهنمایی و مشاوره در آموزش و پرورش می‌پردازد. گذشت بیش از دو دهه ارائه خدمات مستمر مشاوره‌ای در سطح مدارس، وجود برخی چالش‌ها و تداخل وظایف در سطح مدرسه، بازنگری و تعیین استراتژی‌های نوین در شیوه و نحوه ارائه خدمات مشاوره‌ای را هم در بعد کیفی و هم کمی ضروری می‌سازد. در بررسی سیر تحول راهنمایی و مشاوره در کشور شش دوره مجزا که هر کدام بیانگر فراز و فرودهای خاصی است قابل درک و اثبات می‌باشد. این دوره‌ها عبارتند از: دوره ایده‌پردازی و برنامه‌ریزی مقدماتی؛ دوره اجرای ناقص برنامه؛ دوره رکود و تعطیلی؛ دوره برنامه‌ریزی زیرساختی، احیا و بازسازی برنامه مشاوره؛ دوره توسعه، رشد و بلوغ کاری و دوره‌ی سکون، فرسایش و جا به جایی مشاوران. می‌توان نتیجه گرفت که برنامه راهنمایی و مشاوره علی‌رغم ضرورت و اثربخشی از ابتدای اجرا تاکنون با چالش‌های متعدد و مختلفی مواجه بوده است. در حالی که انتظار می‌رفت با توجه به سلامت‌نگری و اثربخشی آن، خیلی زودتر به

۱. دانشجوی دکتری تخصصی مشاوره دانشگاه خوارزمی - کارشناس رتبه عالی وزارت آموزش و پرورش.

سامان می‌رسید که این امر نیازمند توجه، حمایت و برنامه‌ریزی علمی هم در تربیت نیروی انسانی و هم در حوزه اجرا می‌باشد.
کلید واژه‌ها: واکاوی، آموزش و پرورش، سیر تحول، چالش‌های مشاوره.

مقدمه

تغییرات پیچیده و سریع در ابعاد گوناگون فردی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در کشور و جهان موجب شده تا دانش‌آموزان در دوره‌های سنی و تحصیلی مختلف دارای نیازها، دغدغه‌ها و مشکلات خاص و با تصمیم‌ها و چالش‌های متفاوت و متعددی مواجه باشند. لذا مشاوران به عنوان کارشناسانی که در حوزه‌ی خدمات یاورانه تربیت شده‌اند می‌توانند به دانش‌آموزان، والدین آنان و همچنین، به همکاران خود (معلمان، مربیان و مدیران) در تسهیل و بهبود فرآیند آموزشی و پرورشی و ارتقای بهداشت روان، کمک نمایند. در مسیر تغییرات اجتماعی و حرفه‌ای در نظام مشاوره کشور، راهنمایی و مشاوره در وزارت آموزش و پرورش نیز از دهه‌ی ۵۰ به بعد دچار تغییرات و نوسانات گوناگونی شده است که برخی از آنها باعث رشد و توسعه، و برخی نیز مانع پویایی آن شده است.

در این مطالعه تلاش می‌شود با توجه به نقش بی‌بدیل نظام آموزش و پرورش در تربیت و پرورش نظام‌مند کودکان و نوجوانان، واکاوی تحول و همچنین، چالش‌های پیش روی نظام راهنمایی و مشاوره در این سازمان که می‌توان حداقل به لحاظ تاریخی آن را خاستگاه مشاوره دانست، تبیین شود.

بررسی، ثبت و تبیین تجارب و روند تحولی یک حرفه، زمینه‌ساز توسعه، تحول و رشد دانشجویان و علاقه‌مندان است. با گذشت بیش از دو دهه ارائه خدمات مستمر مشاوره‌ای در سطح وزارت آموزش و پرورش، وجود برخی چالش‌ها و تداخل وظایف در سطح مدرسه، بازنگری و تعیین استراتژی‌های نوین و ارائه خدمات مشاوره‌ای هم در بعد کیفی و هم کمی ضروری و اساسی خواهد بود، لذا در این مطالعه پس از بازخوانی و

بازاندیشی تغییرات اساسی در مسیر طرح، مفهوم‌سازی و بررسی تحول نظام راهنمایی و مشاوره در آموزش و پرورش تلاش می‌شود سؤالات زیر بررسی و تبیین شوند:

۱) آیا سیر تحول نظام راهنمایی و مشاوره از رشد برخوردار بوده است (۲؟) با توجه به گستره‌ی آموزش و پرورش و امکان جذب، آیا تربیت مشاوران همسوبا نیاز و ضوابط نظام آموزش و پرورش صورت می‌گیرد؟ (۳) آیا امکان ارائه خدمات راهنمایی و مشاوره بر اساس استانداردهای حرفه‌ای در مدرسه، هسته‌های مشاوره و مراکز مشاوره در سطح وزارت آموزش و پرورش وجود دارد؟ (۴) چالش‌های موجود در ارائه فعالیت‌های تخصصی، به ویژه مشاوره گروهی چگونه است؟

دوره‌های شکل‌گیری راهنمایی و مشاوره در ایران از بدو تأسیس تاکنون

طرح‌ریزی برنامه راهنمایی به صورت علمی و به مفهوم عام آن از سال ۱۳۳۲ (اردیبه‌ی، ۷۲) و راهنمایی و مشاوره به صورت علمی و کنونی از سال ۱۳۳۷ در آموزش و پرورش ایران آغاز گردید (نورانی‌پور، ۸۷) که با ایجاد دوره راهنمایی تحصیلی در مهرماه سال ۱۳۵۰ برای اولین بار و به طور محدود به اجرا درآمد. مطالعه و امعان نظر در دهه‌های گذشته برنامه راهنمایی و مشاوره کشور نکات و درس‌های ارزنده‌ای از تجارب مثبت و منفی در این راه نه چندان هموار، فراهم می‌کند. براین اساس، می‌توان طرح ایده، بررسی، تمهید مقدمات و اجرای نظام راهنمایی و مشاوره در ایران را دارای دوره‌های زمانی و مراحل به شرح زیر دانست:

۱. دوره ایده‌پردازی و برنامه‌ریزی مقدماتی که سال‌های ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۰ را شامل می‌شود.
۲. دوره اجرای ناقص برنامه راهنمایی و مشاوره که سال‌های ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۸ را شامل می‌شود.
۳. دوره رکود و تعطیلی برنامه راهنمایی و مشاوره که سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۴ را شامل می‌شود.
۴. دوره برنامه‌ریزی زیرساختی، احیا و بازسازی که سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۰ را شامل

می شود.

۵. دوره توسعه، رشد و بلوغ کاری که سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۸۹ را شامل می‌شود.

۶. دوره‌ی سکون، فرسایش و جا به جایی مشاوران که سال‌های ۱۳۹۰ به بعد را شامل می‌شود.

دوره‌های زمانی، مراحل شکل‌گیری و اجرا

۱- دوره ایده‌پردازی، آماده‌سازی و برنامه ریزی مقدماتی (سال‌های ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۰):

در این دوره زمانی، اقدامات متعدد و متنوعی از طرح ایده، زمینه‌سازی، طرح‌ریزی و اجرای برنامه راهنمایی در نظام آموزشی و پرورشی کشور انجام گرفت که به مهم‌ترین آنها در زیر اشاره می‌شود:

مبدأ شروع ایده راهنمایی در کشور را می‌توان سال ۱۳۳۲ دانست (اردبیلی، ۷۲). ولی راهنمایی و مشاوره به صورت علمی و کنونی از سال ۱۳۳۷ در آموزش و پرورش ایران آغاز گردید (نورانی‌پور، ۸۷). در این سال، اقداماتی در خصوص انتخاب و گزینش صحیح طرح‌ریزی گردید. در این طرح عده‌ای از کارکنان وزارتخانه‌ها به خصوص آموزش و پرورش تحت نظر متخصصان داخلی و خارجی به کارورزی و فعالیت در زمینه‌ی انتخاب و گزینش علمی پرداختند (اردبیلی، ۱۳۷۲).

در اداره کل مطالعات و برنامه‌های وزارت آموزش و پرورش در سال ۱۳۳۴ دایره تحقیقات روان‌شناسی تشکیل گردید، همچنین، موضوع راهنمایی در کنفرانس‌های تعلیمات متوسطه در اردیبهشت ماه سال ۱۳۳۷ در مشهد به طور جدی طرح و برآغاز مطالعاتی برای عملی نمودن آن مورد تأکید قرار گرفت. تدوین برنامه مقدماتی راهنمایی (توسط متخصصان خارجی و داخلی پس از چند ماه) و بررسی آن در مرداد ماه همان سال (۱۳۳۷) در کنگره فرهنگیان در تهران که سرانجام این طرح با اصلاحاتی و به عنوان یک فصل به آئین‌نامه (فصل سوم با موضوع راهنمایی) دبیرستان‌ها اضافه گردید. اعزام عده‌ای از کارشناسان وزارت آموزش و پرورش به خارج از کشور برای تحصیل و

تحقیق در باره‌ی راهنمایی، تأسیس مرکز راهنمایی دانش‌آموزان در اداره کل تعلیمات متوسطه، با در اختیار گذاشتن پرونده تحصیلی، پرسشنامه‌ها و نمون برگ‌های لازم که قبلاً تهیه شده بود، اجرای تجربی برنامه راهنمایی در دو مدرسه در تهران و آموزش دبیران راهنما و مشاوران در طی سال تحصیلی ۳۸-۱۳۳۷ و همچنین، در راستای نشست‌های قبلی، کنفرانس تعلیمات متوسطه در بهمن ۱۳۳۷ در آبادان در زمینه راهنمایی و امکانات اجرایی آن، مطالعات و بررسی‌هایی انجام گرفت و با انتخاب دو مدرسه همانند برنامه‌های آزمایشی تهران به اجرا گذاشته شد. آئین نامه راهنمایی مصوب کنگره فرهنگیان تهران (۱۳۳۷) در تیر ماه ۱۳۳۸ به تصویب شورای عالی فرهنگ رسید ولی به علت نبود آمادگی مدارس (امکانات و نیروی متخصص) اجرای برنامه راهنمایی به تعویق افتاد (حسینی، ۱۳۷۱؛ اردبیلی، ۱۳۷۲؛ نورانی‌پور، ۱۳۸۷؛ فولادی، ۱۳۷۷).

با طرح نظام آموزشی جدید^۱ در سال ۱۳۴۳ در شورای عالی آموزش و پرورش موضوعاتی از قبیل شناخت استعدادها و علایق دانش‌آموزان و راهنمایی آنان و تشکیل برنامه راهنمایی مورد توجه قرار گرفت. به دنبال این طرح، اداره راهنمایی تحصیلی در سال ۱۳۴۴ در اداره کل مطالعات و برنامه‌ها برای تکمیل اقدامات قبلی تشکیل گردید. در سال تحصیلی ۴۵-۱۳۴۴ درس راهنمایی جزء دروس رسمی دانشجویان دانشگاه تربیت معلم قرار گرفت. در آذر ماه ۱۳۴۶ به دنبال درخواست وزارت آموزش و پرورش به استناد مصوبات شورای مرکزی دانشگاه‌ها (یکصد و چهل و پنجمین جلسه شورا)، تعدادی از دانشگاه‌ها و مدارس عالی به تأسیس دوره‌های تحصیلی در دوره لیسانس و فوق لیسانس برای تربیت مشاور در رشته راهنمایی و مشاوره اقدام نمودند.

وزارت آموزش و پرورش ضمن تربیت معلم و تألیف کتاب‌های درسی مخصوص و به منظور تمهید مقدمات اجرای دوره تحصیلی راهنمایی در ۱۲ بهمن ۱۳۴۷ دفتر

---

۱. در این مصوبه دوره ابتدایی ۵ سال، دوره راهنمایی تحصیلی ۳ سال، دوره متوسطه ۴ سال با شاخه‌ها و رشته‌های تحصیلی مختلف به تصویب رسیده است.

برنامه‌ریزی آموزش راهنمایی تحصیلی را تأسیس نمود. این دفتر تغییرات متعددی از انحلال (در سال ۱۳۵۹) تا تغییر عنوان را به خود دیده است (حسینی، ۱۳۷۱) و اکنون به عنوان دفتر متوسطه اول (دفتر راهنمایی تحصیلی) ذیل معاونت متوسطه در ساختار این وزارتخانه وجود دارد.

۲- دوره اجرای برنامه راهنمایی و مشاوره (سال‌های ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۹):

هم زمان با اجرای تغییرات نظام آموزشی در سال تحصیلی ۵۱-۱۳۵۰ و ایجاد دوره راهنمایی تحصیلی، وزارت آموزش و پرورش با جذب و به کارگیری ۲۶۱ مشاور آموزش دیده، برنامه راهنمایی و مشاوره را ابتدا در پایه اول راهنمایی و در سال‌های بعد در سه پایه این دوره آغاز نمود.

آمار وزارت آموزش و پرورش و بررسی دوره هفت ساله‌ی اجرای برنامه راهنمایی و مشاوره نشان می‌دهد که در سال شروع اجرای برنامه (سال تحصیلی ۵۱-۱۳۵۰)، تعداد ۲۶۱ نفر مشاور (۸۱ زن و ۱۸۰ مرد) و نسبت دانش‌آموز به مشاور، ۹۹۳ نفر و در سال آخر اجرای برنامه (۵۷-۱۳۵۶)، ۱۷۳۰ نفر مشاور (۸۲۱ نفر زن و ۹۰۹ نفر مرد) در نظام راهنمایی و مشاوره در مدارس راهنمایی کشور مشغول فعالیت بوده‌اند که در این سال تحصیلی نیز نسبت دانش‌آموز به مشاور، ۸۳۶ نفر بوده است (کریمی، ۱۳۷۱؛ حسینی، ۱۳۸۵ به نقل از نورانی پور، ۱۳۸۷).

در برخی منابع، تعداد مشاوران را در سال تحصیلی ۵۷-۱۳۵۶، ۱۹۰۲ نفر اعلام کرده‌اند که نسبت دانش‌آموز به مشاور، ۷۶۰ نفر بوده است (اردبیلی، ۱۳۷۲) که در جدول زیر قابل مشاهده است.

مقایسه سیر جذب مشاوران در سال اول و آخر اجرای برنامه راهنمایی و مشاوره در مدارس به تفکیک مدرک و نسبت دانش‌آموز به مشاور قبل از پیروزی انقلاب اسلامی

نسبت دانش آموز به مشاور	تعداد کل دانش آموز	تعداد کل مشاوران	مدرک				فراوانی
			کارشناسی		کارشناسی ارشد		
			درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	سال تحصیلی
۹۹۴	۲۵۹۴۳۴	۲۶۱	۶۵.۵	۱۷۱	۳۴.۵	۹۰	۱۳۵۰-۵۱
۷۶۰	۱۴۴۵۵۲۰	۱۹۰۲	۸۸.۹	۱۶۹۰	۱۱.۱	۲۱۲	۱۳۵۶-۵۷
-۲۳.۵	+۴۵۷	+۶۲۹	+۸۸۸		+۱۳۵.۵		درصد افزایش/کاهش

اطلاعات کمی جدول بالا، نشان می‌دهد که تغییرات سال آخر اجرای برنامه راهنمایی و مشاوره (۱۳۵۶-۵۷) در مقایسه با سال شروع آن از سیرافزایش مثبت و نسبت دانش‌آموز به مشاور از ۲۳.۵ درصد منفی، کاهش برخوردار بوده است.

از مهرماه سال ۱۳۵۰ که برنامه راهنمایی و مشاوره در مدارس راهنمایی تحصیلی کشور اجرا گردید، فعالیت‌ها و اقدام‌های متعددی در سطح وزارت آموزش و پرورش صورت گرفت که برخی از آنها به شرح زیر است:

الف) آموزش، تربیت و سازماندهی مشاوران،

ب) تهیه برنامه کار برای مشاوران،

ج) تأسیس و راه اندازی مراکز راهنمایی و مشاوره (تعداد این مراکز از سال ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۶ به ۱۵ مرکز رسید)،

د) تهیه پرسشنامه‌ها و آزمون‌های مختلف (از جمله پیشرفت تحصیلی و آزمون‌های روانی)،

ه) تهیه بروشورهای شغلی مختلف از جمله پرستار کیست؟، هتلداری، مدیریت

و...،

و) افزودن درس حرفه و فن (در راستای اهداف راهنمایی) در برنامه درسی

مدارس (کریمی، ۱۳۷۱ به نقل از فولادی).

به طور کلی، یادآوری این نکته ضروری است که این رشد، کمی است و در ادامه اهم مشکلات که بیش تر ناظر به چگونگی ارائه خدمات راهنمایی و مشاوره در این دوره زمانی است مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت.

دوره رکود و تعطیلی برنامه راهنمایی و مشاوره (سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۴):

با پیروزی انقلاب اسلامی، برنامه راهنمایی و مشاوره مدارس همانند سایر برنامه‌ها به لحاظ محتوا مورد شک و تردید قرار گرفت. از این رو، با توجه به اهداف نوین آموزش و پرورش که متأثر از انقلاب بود برنامه مذکور دچار تغییراتی به شرح زیر گردید:

الف) ابتدا طی بخشنامه‌ای در تاریخ ۱۳۵۸/۵/۳۱ با تغییر وظایف مشاوران تحت عنوان نظام "مشاور- معلم" در برنامه راهنمایی و مشاوره بازنگری به عمل آمد و به تبع این تصمیم، در سال تحصیلی ۱۳۵۸-۵۹ از ۲۲ ساعت کار موظف مشاوران، ۱۲ ساعت به تدریس اختصاص یافت.

ب) در تاریخ ۱۳۵۹/۳/۵ به موجب بخشنامه شماره ۴۳، وزارت آموزش و پرورش با هدف انجام مطالعات و بررسی‌های لازم در زمینه طرح‌های اجرایی مناسب و افزایش مطلوب خدمات مشاوران، برنامه راهنمایی و مشاوره در کشور تعطیل گردید. بر اساس این ابلاغیه، از ابتدای سال تحصیلی ۶۰-۱۳۵۹ مشاوران مدارس و کادر مراکز مشاوره و راهنمایی با توجه به شرایط احراز در مشاغل آموزشی به کار گرفته شدند.

ج) پس از تعطیل شدن برنامه راهنمایی و مشاوره در خرداد ماه ۱۳۵۹، رشته و گرایش مشاوره نیز از فهرست پذیرش رشته‌های تحصیلی دانشگاه‌های کشور حذف گردید (کریمی، ۱۳۷۱).

۴- دوره برنامه‌ریزی زیرساختی، احیا و بازسازی (سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۷۰):

پس از دوره‌ای رکود و تعطیلی برنامه راهنمایی و مشاوره، نهاد امور تربیتی متولد

گردید و مربیان پرورشی به عنوان نیروهای انقلابی در سال ۱۳۵۸ پا به میدان مدارس و تعلیم و تربیت گذاشتند. رویکرد اولیه این نهاد را می‌توان "پاسداری از سنگرهای ایدئولوژی، آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب اسلامی" دانست. اما به تدریج این وظیفه به جنبه‌هایی مانند "تلاش برای رشد و بالندگی استعدادهای دانش‌آموزان"، "غنی‌سازی اوقات فراغت" و "شناخت و تلاش برای حل مشکلات روانی-رفتاری دانش‌آموزان" تعمیم یافت (منفرد، ۱۳۷۷).

بنابراین، با تثبیت انقلاب اسلامی و شکل‌گیری فضای جدید و تغییر ضرورت‌های موجود مدارس، توجه به نیازهای اجتماعی، ضرورت‌های جدید و پیچیدگی موضوعات مربوط به آموزش و پرورش دانش‌آموزان، وجود تجربه اجرای برنامه مشاوره قبل از انقلاب اسلامی، تنوع و گستردگی فعالیت‌ها و دانش کم مربیان پرورشی در حوزه روانشناسی و مشاوره، برنامه‌ریزان نهاد امور تربیتی را متوجه برنامه راهنمایی و مشاوره در سطح آموزش و پرورش و مدارس نمود.

از این رو، در سال ۱۳۶۴ با تشکیل "ستادهای تربیتی در مدارس" (البته فعالیت هماهنگ و نظام‌مند این ستادها به سال ۱۳۶۹ برمی‌گردد)^۱، "شورای بررسی مشکلات رفتاری دانش‌آموزان" با هدف رسیدگی و حل مشکلات روانی-رفتاری دانش‌آموزان در سطح ادارات و مناطق آموزش و پرورش، تشکیل هسته‌های مشاوره در سطح استان‌ها و هسته مرکزی مشاوره در سطح وزارت آموزش و پرورش نگاه و توجه ویژه‌ای به امر راهنمایی و مشاوره در کشور شکل گرفت.

در پی اعلام نیاز وزارت آموزش و پرورش، در سال تحصیلی ۶۷-۱۳۶۶ تربیت مشاور در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد مشاوره در دانشگاه‌های کشور مجدداً از سر گرفته شد.

به دنبال اصلاحات ساختاری در سال ۱۳۶۷ در نهاد امور تربیتی (دفتر آموزش و

۱. مستند به بخشنامه ۱۰۰/۵۰۰/۱۹۹ مورخ ۱۳۷۳/۷/۱۶ با امضای وزیر وقت آموزش و پرورش.

تحقیقات امور تربیتی) وزارت آموزش و پرورش و اضافه شدن عنوان "مشاوره" به جای آموزش، و در نتیجه تأسیس "دفتر مشاوره و تحقیقات امور تربیتی / دفتر مشاوره و تحقیق" و در نهایت در سال ۱۳۶۹ به دفتر مشاوره و برنامه‌ریزی امور تربیتی تغییر یافت^۱. از این رو، عنوان شورای بررسی مشکلات در سطح مناطق آموزش و پرورش نیز تا خرداد ۱۳۷۲^۲ به "هسته مشاوره" تغییر یافت و هسته‌های مشاوره در سطح ادارات کل استان‌ها به تدریج به "کلینیک مشاوره و درمان" (سپس به مراکز مشاوره و روانشناختی تغییر نام داده شدند) ارتقا یافتند.

همچنین، به منظور برنامه‌ریزی، سازماندهی و مدیریت خدمات راهنمایی و مشاوره در استان‌ها، تخصیص و تشکیل حوزه‌های کارشناسی "مشاوره و تحقیق" حداقل با سه پست رسمی و سازمانی (کارشناس مسئول و دو نفر کارشناس) صورت گرفت.

بر اساس طرح "گرایشی کردن کار مربیان تربیتی" در مدارس راهنمایی تحصیلی در سال ۷۱-۱۳۷۰^۳ و این که سالانه ده درصد مربیانی حائز شرایط و به شرط موفقیت در مصاحبه علمی و گذراندن دوره‌های کارورزی ویژه مشاوره به عنوان "مربی مشاور" به فعالیت بپردازند اما این طرح پس از سه سال به دلیل محدودیت نیروی انسانی در حوزه امور تربیتی متوقف گردید.

۱. در سال ۱۳۷۸ بخش مشاوره این دفتر با اداره کل تغذیه و بهداشت مدارس ادغام و تحت عنوان اداره کل مشاوره و بهداشت مدارس و در سال ۱۳۸۱ با حذف معاونت پرورشی و تربیت بدنی، با ادغام مجدد تحت عنوان دفتر برنامه ریزی فرهنگی و مشاوره و در ۸۶ به مدیریت امور مشاوره و هدایت تحصیلی و شغلی دانش آموزان در معاونت متوسطه (نظری و مهارتی سابق) و در سال ۸۷ به معاونت پرورشی به عنوان دفتر مشاوره تربیتی استقرار یافت و اکنون (سال ۱۳۹۰) به عنوان دفتر برنامه ریزی امور تربیتی و مشاوره فعالیت می‌کند.

۲. مستند به بخشنامه شماره ۵۴۰/۱۰۱۵/۲ مورخ ۷۲/۳/۲۴ مربوط به بند ده بخشنامه شماره ۱۰۰/۷۱۰/۵۵۲ مورخ ۱۳۷۱/۹/۸ وزارت آموزش و پرورش.

۳. مستند به بخشنامه‌های شماره ۵۴۰/۳۷۶۵ مورخ ۷۱/۸/۲۶ و ۵۴۰/۲۸۷۳/۲ مورخ ۱۳۷۲/۷/۱۴ به ترتیب برنامه فعالیت مستمر و ماهانه مربیان مشاور و شرح وظایف و تقویم اجرایی مشاوران طرح گرایش مشاوره دفتر مشاوره و تحقیق وقت وزارت آموزش و پرورش.

۵- دوره توسعه، رشد و بلوغ کاری (سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۸۹):

هم زمان با شروع اجرای نظام جدید آموزش متوسطه در سال تحصیلی ۷۲-۱۳۷۱، "طرح راهنمایی و مشاوره" در نظام جدید آموزش متوسطه براساس مصوبه‌ی چهل و چهارمین و چهل و ششمین جلسه مردادماه ۱۳۷۱ هیأت اجرایی طرح جدید آموزش متوسطه فعالیت رسمی مشاوران و دبیران راهنما برای اجرا به استان‌ها ابلاغ گردید^۱. این اقدام و اقدام‌های بعدی در این دوره‌ی زمانی، آغازگر ترویج و فراگیر شدن مشاوره در سطح مدارس به ویژه مدارس دوره متوسطه گردید. به استناد این طرح و مصوبه، به ازای هر ۱۲ دانش‌آموز یک ساعت فعالیت راهنمایی و مشاوره (مثلاً به ازای ۲۸۸ دانش‌آموز، به ترتیب ۱۸ و شش ساعت کار در هفته برای مشاور و معلم راهنما محاسبه می‌شد و تدریس درس برنامه‌ریزی تحصیلی و شغلی در دبیرستان‌ها صرفاً بر عهده مشاوران گذاشته شده بود^۲) به مدارس متوسطه تعلق می‌گرفت. البته در حال حاضر این شاخص به ۱۵ دانش‌آموز یک ساعت در ساماندهی تغییر یافته است.

به دلیل کمبود نیروی انسانی متخصص، ضرورت و نیاز ایجاد شده (آغاز تغییر نظام آموزشی در دوره متوسطه)، مشاوران از میان دبیران حائز شرایط (برخورداری از صلاحیت اخلاقی، حرفه‌ای و حسن شهرت) و از نظر رشته و مدرک تحصیلی و سوابق کاری (حداقل لیسانس در رشته مشاوره و رشته‌های برنامه‌ریزی امورتربیتی، روانشناسی، علوم تربیتی و امورتربیتی با حداقل سه سابقه تدریس و یا مربی امورتربیتی و حداقل لیسانس با پنج سال سابقه کار به عنوان مربی امورتربیتی) از طریق مصاحبه علمی گزینش می‌شدند که پس از انتخاب، می‌بایست دوره مقدماتی و تکمیلی آشنایی با مشاوره نظام جدید را بگذرانند. در طرح مذکور، مشاوران به عنوان مجریان اصلی برنامه که به تناسب وقت موظف هفتگی، تعداد دانش‌آموزان مربوط را تحت پوشش قرار می‌دهند، معرفی شده‌اند.

۱. بخشنامه شماره ۱۰۰/۱۰۲۳۷۹ مورخ ۱۳۷۱/۶/۱۱ با امضای محمدعلی نجفی وزیر وقت آموزش و پرورش.

۲. مستند به بخشنامه ۵۴۰/۳۵۷۲/۲ مورخ ۷۱/۸/۱۲ دفتر مشاوره و تحقیق.

به تدریج و به طور سالانه گستره نظام جدید آموزش متوسطه و تعداد دانش‌آموزان تحت پوشش این نظام افزایش یافت. از این رو، مشاوران و دبیران راهنما در کلیه دبیرستان‌ها، هنرستان‌ها (فنی و حرفه‌ای و کار دانش) و مراکز پیش‌دانشگاهی مشغول فعالیت شدند.

بر اساس طرح مذکور، از ابتدای نظام جدید آموزش متوسطه بخشی از ساعت موظف (حداکثر نیمی از آن) تعدادی از دبیران داوطلب و حائز شرایط با عنوان "دبیر راهنما" (برخورداری از صلاحیت اخلاقی و حسن شهرت، دارای مدرک لیسانس و بالاتر با حداقل پنج سال سابقه در آموزش و پرورش) زیر نظر مشاوران در انجام فعالیت‌های راهنمایی و مشاوره به فعالیت مشغول شدند. اما این طرح به دلیل وجود مشکلات هماهنگی و ناکارآمدی (سوق دادن دبیران ناکارآمد، مازاد و برخی مدیران معزولی مدارس) آنان در سال ۱۳۷۸ متوقف گردید.

برخی از اقدامات اساسی این دوره زمانی قابل توجه است:

۱. طراحی و ابلاغ "طرح راهنمایی و مشاوره" نظام جدید آموزش متوسطه (ساعت کار مشاوران و دبیران راهنما)،
۲. ابلاغ وظایف و فهرست فعالیت‌های مستمر و ماهانه (تقویم اجرایی) مشاوران و دبیران راهنما،
۳. ابلاغ شرح وظایف و شرایط احراز اعضای هسته مشاوره مناطق (مسؤل هسته، مشاور مرد و زن، کارشناس مددکاری، روانشناسی هسته مشاوره به شماره ۵۴۰/۱۰۱۵/۲ مورخ ۷۲/۳/۲۴ مربوط به بند ده بخشنامه شماره ۱۰۰/۷۱۰/۵۵۲ مورخ ۱۳۷۱/۹/۸ وزارت آموزش و پرورش)،
۴. طرح برگزاری هفته معرفی مشاغل (۳ تا ۹ اردیبهشت ماه هر سال، بخشنامه ۵۴۰/۶۰۵۱ مورخ ۱۳۷۲/۱۲/۲۶)،
۵. ابلاغ آئین نامه هدایت تحصیلی دانش‌آموزان نظام جدید آموزش

متوسطه (۲/۵۶/۱۰۲/۴۰۰ مورخ ۲۴/۲/۷۳)،

۶. تعیین و تخصیص اعتبار (یک میلیون تومانی) برای کلینیک‌های مشاوره و درمان از سر جمع اعتبارات سرانه پرورشی (بند ۲۵ بخشنامه ۲۸/۷۶۰/۱۰۰ مورخ ۶/۲/۷۳) به عنوان یک سنگ بنای مؤثر،

۷. تعیین و ابلاغ حق الزحمه تابستانی مشاوران و معلمان راهنما به استناد رأی کمیسیون فنی ماده دو تبصره ماده چهل و سه قانون استخدامی کشوری (بخشنامه ۲۱۶/۷۱۰/۱۰۰ مورخ ۴/۸/۱۳۷۳ معاونت اداری و مالی وزارت آموزش و پرورش) که تا همین اواخر از موضوعات مورد توجه و پیگیری مشاوران مدارس بوده است.

- تصویب و ابلاغ ساختار سازمانی و رسمی مراکز مشاوره و خدمات روان‌شناختی در استان‌ها با چهارپست تمام وقت (رئیس مرکز، مشاور، روانشناس و مددکار اجتماعی)^۱. البته استان‌ها با شرایطی اجازه به کارگیری نیروی متخصص با پرداخت حق الزحمه را نیز پیدا کردند.

۸. علیرغم فراز و نشیب‌های متعدد در به کارگیری و تأمین نیروی انسانی مراکز مشاوره و خدمات روان‌شناختی، در بخشنامه ساماندهی مجوز استفاده از سرجمع ساعات مشاوران صادر گردید.

با توجه به ضرورت تغییرات و پیچیدگی نظام جدید آموزش متوسطه و اهمیت مهارت و تخصص مشاوران با جذب تدریجی بیش از ۱۵۰۰۰ هزار نفر، زمینه‌ی اجرای بسیاری از برنامه‌های مشاوره‌ای برای دانش‌آموزان و اولیای آنان در این دوره زمانی فراهم آمد. اکنون تعداد نیروی مشاور در سطح وزارت آموزش و پرورش بیش از ۱۹۰۰۰ نفر برآورد می‌شود (جداول زیر را مشاهده کنید).

---

۱. ۱/۶۲/۵۰۹۴ مورخ ۲۹/۵/۱۳۷۵ سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور (دفتر تشکیلات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی سازمان اموراداری و استخدامی سابق) به وزارت آموزش و پرورش.

جدول (۱) توزیع فراوان مشاوران به تفکیک دوره اشتغال، جنسیت و

مدرک تحصیلی در سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹

جمع کل		فوق لیسانس و بالاتر	لیسانس	فوق دیپلم	مدرک	جنسیت	دوره تحصیلی
درصد	تعداد						
۶۱.۳	۲۶۱۰	۱۹۷	۲۳۴۶	۶۷	زن	راهنمایی	
۳۸.۷	۱۶۵۱	۱۴۶	۱۴۴۸	۵۷	مرد		
۲۲.۲	۴۲۶۱	۳۴۳	۳۷۹۴	۱۲۴	جمع		
۵۶.۸	۸۴۶۴	۹۵۹	۷۴۷۳	۳۲	زن	متوسطه	
۴۳.۲	۶۴۴۰	۱۲۲۰	۵۲۰۳	۱۷	مرد		
۷۷.۸	۱۴۹۰۴	۲۱۷۹	۱۲۶۷۶	۴۹	جمع		
۱۰۰	۱۹۱۶۵	۲۵۲۲	۱۶۴۷۰	۱۷۳	فراوانی	جمع کل	
۱۰۰		۱۳.۲	۸۵.۹	۰.۹	درصد		

داده‌های جدول (۱) نشان می‌دهد ۲۲.۲ درصد مشاوران در دوره راهنمایی و ۷۷.۸ درصد آنان در دوره متوسطه مشغول ارائه خدمات راهنمایی و مشاوره به دانش آموزان هستند. همچنین، مدرک تحصیلی مشاوران به ترتیب؛ ۰.۹ درصد فوق دیپلم، حدود ۸۶ درصد لیسانس و بیش از ۱۳ درصد فوق لیسانس و بالاتر بوده است.

جدول (۲) توزیع نیروی انسانی حوزه مشاوره به تفکیک جنسیت،

دوره اشتغال ورشته تحصیلی در سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹

جمع		سایر	علوم تربیتی	روانشناسی	مشاوره	رشته دوره	جنسیت
درصد	فراوانی						
۲۳.۶	۲۶۱۰	۶۵۹	۲۴۸	۱۰۴۴	۶۵۹	راهنمایی	زن
۷۶.۴	۸۴۶۴	۷۸۶	۲۲۴۳	۳۲۰۲	۲۲۳۳	متوسطه	
۵۷.۸	۱۱۰۷۴	۱۴۴۵	۲۴۹۱	۴۲۴۶	۲۸۹۲	جمع	
۱۰۰		۱۳.۱	۲۲.۵	۳۸.۳	۲۶.۱	درصد	
۲۰.۴	۱۶۵۱	۳۱۱	۸۸	۸۹۰	۳۶۲	راهنمایی	مرد

جمع		سایر	علوم تربیتی	روانشناسی	مشاوره	رشته		جنسیت
درصد	فراوانی					دوره	متوسطه	
۷۹.۶	۶۴۴۰	۶۴۴	۱۲۶۸	۲۳۴۳	۲۱۸۵			
۴۲.۲	۸۰۹۱	۹۵۵	۱۳۵۶	۳۲۳۳	۲۵۴۷	جمع		
۱۰۰		۱۱.۸	۱۶.۸	۳۹.۹	۳۱.۵	درصد		
۱۹۱۶۵		۲۴۰۰	۳۸۴۷	۷۴۷۹	۵۴۳۹	فراوانی		جمع کل
۱۰۰		۱۲.۵	۲۰.۱	۳۹	۲۸.۴	درصد		

جدول (۲) توزیع مشاوران بر حسب جنس، دوره تحصیلی فعالیت مشاوران و رشته تحصیلی آنان را نشان می‌دهد. به عبارتی، از ۵۷.۸ درصد مشاوران زن، ۲۶.۱ درصد آنان دانش آموخته رشته مشاوره و ۳۸.۳ درصد رشته روانشناسی هستند. این درصد دانش آموختگی در دور رشته تحصیلی اخیر به ترتیب برای کل مشاوران ۲۸.۴ و ۳۹ درصد است.

جدول (۳) توزیع مشاوران مدارس به تفکیک دوره اشتغال،

جنسیت و رشته تحصیلی در سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹

جمع		سایر	علوم تربیتی	روانشناسی	مشاوره	رشته		دوره تحصیلی
درصد	فراوانی					جنسیت	متوسطه	
۶۱.۳	۲۶۱۰	۶۵۹	۲۴۸	۱۰۴۴	۶۵۹	زن		راهنمایی
۳۸.۷	۱۶۵۱	۳۱۱	۸۸	۸۹۰	۳۶۲	مرد		
۲۲.۲	۴۲۶۱	۹۷۰	۳۳۶	۱۹۳۴	۱۰۲۱	فراوانی		جمع «راهنمایی»
۱۰۰		۲۲۷	۷.۹	۴۵.۴	۲۴	درصد		
۵۶.۸	۸۴۶۴	۷۸۶	۲۲۴۳	۳۲۰۲	۲۲۳۳	زن		متوسطه
۴۳.۲	۶۴۴۰	۶۴۴	۱۲۶۸	۲۳۴۳	۲۱۸۵	مرد		
۷۷.۸	۱۴۹۰۴	۱۴۳۰	۳۵۱۱	۵۵۴۵	۴۴۱۸	فراوانی		جمع «متوسطه»
۱۰۰		۹.۶	۲۳.۶	۳۷.۲	۲۹.۶	درصد		

جمع		سایر	علوم تربیتی	روانشناسی	مشاوره	رشته جنسیت	دوره تحصیلی
درصد	فراوانی						
	۱۹۱۶۵	۲۴۰۰	۳۸۴۷	۷۴۷۹	۵۴۳۹	فراوانی	جمع کل
	۱۰۰	۱۲.۵	۲۰.۱	۳۹	۲۸.۴	درصد	

جدول (۳) توزیع مشاوران برحسب دوره تحصیلی فعالیت، جنسیت و رشته دانش آموختگی آنان را نشان می‌دهد. براساس داده‌های این جدول، درصد مشاوران زن در هر دو دوره تحصیلی (راهنمایی و متوسطه به ترتیب ۶۱.۳ و ۵۶.۸ درصد) از مشاوران مرد (دوره راهنمایی و متوسطه به ترتیب ۳۸.۷ و ۴۳.۲ درصد) بیش تر است.

دانش آموختگان رشته مشاوره مرد (۲۹.۶ درصد در مقابل ۲۴ درصد) بیش تر از مشاوران زن هستند. به طور کلی، کل مشاوران مدارس به ترتیب دانش آموخته‌ی رشته روانشناسی، مشاوره، علوم تربیتی و ۱۲.۵ درصد آنان دارای سایر رشته‌های تحصیلی هستند.

۱ طرح مربیان مشاور "گرایشی کردن کار مربیان تربیتی" در مدارس راهنمایی تحصیلی.
 ۲ مشارکت در طراحی و اجرای بسیاری از طرح‌های ملی با سازمان‌ها، نهادهای مختلف و مراکز مشاوره‌ای (آموزش حقوق، مهارت‌های زندگی، پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر و...) به واسطه وجود نیروی انسانی شاغل در آموزش و پرورش میسر گردید. این امر، بیانگر گسترش کمی و کیفی نیروهای دانش آموخته روان‌شناسی و مشاوره و همچنین، اهتمام وزارت آموزش و پرورش به ترویج و گسترش خدمات مشاوره‌ای در کشور است.

۳ تعیین استانداردهای لازم برای ارائه خدمات مشاوره‌ای در کلیه سطوح (مدرسه، مراکز و هسته‌های مشاوره، گروه آموزشی مشاوران و کارشناسی مشاوره) از جمله جذب با انجام مصاحبه تخصصی برای کلیه مشاوران، کارشناسان و مراکز مشاوره. و صدور معجز فعالیت برای مراکز و هسته‌های مشاوره و تقدیر از آن‌ها.

- ۴ پیگیری، جذب و تصویب ۴۰۸ پست کارشناسی تمام وقت در سطوح تشکیلاتی مشاوره در سطح کشور.
- ۵ تخصیص و تصویب ساعت فعالیت مشاوره براساس شاخص ۱۲ دانش‌آموزیک ساعت خدمات مشاوره.
- ۶ طراحی، تصویب و اجرای دوره‌های آموزشی - بازآموزی «منجربه گواهی‌نامه ضمن خدمت» برای کلیه دست‌اندرکاران حوزه مشاوره (مشاوران مدارس، اعضای مراکز و هسته‌های مشاوره، کارشناسان و کارشناسان مسئول مشاوره) به طور سالانه برگزار و مجموع آن در بازه‌ی زمانی، بالغ بر ۴/۰۰۰/۰۰۰ نفر ساعت می‌شد (نمونه‌ای از این دوره‌ها؛ آموزش مشاوران جدیدالاستخدام و دوره‌ی تکمیلی، تأمین مدرس همیار مشاور، مداخله در بحران، پیشگیری از خودکشی، تأمین مدرس آشنایی با رشته‌های دانشگاهی و آسیب‌شناسی کنکور، آشنایی با آزمون‌های روانی از قبیل؛ «رورشاخ، بندرگشتالت، آیزنک، رغبت‌سنج جان‌هالند، MMPI و MMPI-2»، آسیب‌شناسی روانی، مدیریت مشاوره و نظریه‌های آن، نظریه T.A.، مصاحبه مشاوره‌ای و تشخیصی، آشنایی با خدمات حمایتی - مددکاری، نظریه سیستمی خانواده، مهارت‌های مشاوره ۲۰۱، آشنایی با نحوه‌ی تدریس درس برنامه‌ریزی تحصیلی - شغلی، آشنایی با نحوه‌ی تدریس درس مهارت‌های زندگی، دوره‌های کامپیوتر و I.C.T. و ...).
- ۷ تهیه و تصویب دستورالعمل صندوق "ارتباط با مشاور".
- ۸ تهیه و تولید ۱۹ فیلم معرفی مشاغل برای آشنایی و کمک به دانش‌آموزان در طرح‌ریزی تحصیلی و شغلی (مشاور، هوافضا، نجوم، خبرنگاری، آبخیزداری، معماری، گرافیک، طراحی صنعتی و ...).
- ۹ هنجاریابی و استانداردسازی مجموعه آزمون‌های استعداد برای دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه که هشت نوع استعداد را مورد سنجش قرار می‌دهد (با اهتمام و تلاش مرحوم دکتر براهنی).

- ۱۰ هنجاریابی آزمون رغبت سنج تحصیلی - شغلی.
- ۱۱ هنجاریابی آزمون شخصیتی آیزنک.
- ۱۲ هنجاریابی آزمون هوشی ریون (نرم سنی ورشته تحصیلی).
- ۱۳ در اختیار قرار دادن مجموعه آزمون‌های روان‌شناختی (۴۰ آزمون) برای مراکز و هسته‌های مشاوره کشور.
- ۱۴ طراحی و تهیه نرم‌افزار مراکز و هسته‌های مشاوره با قابلیت استفاده از نرم‌افزار SPSS , Excel.
- ۱۵ طراحی و تهیه پرونده مشاوره‌ای برای دانش‌آموزان (سال اول تا دوره پیش‌دانشگاهی).
- ۱۶ طراحی و تدوین فرم کوتاه طبقه‌بندی اختلالات رفتاری برای استفاده مشاوران.
- ۱۷ تهیه نرم‌افزار معرفی مشاغل و ارسال به استان‌ها.
- ۱۸ مشارکت، همکاری کارشناسی و علمی در تهیه سریال «خدمات مشاوران» با همکاری سیما.
- ۱۹ طراحی و ابلاغ شناسنامه مراکز و هسته‌های مشاوره و امکان ارزیابی سالانه.
- ۲۰ رشد و افزایش اعتبار مشاوره کشور تا حدود ۱۵ برابر.

۶- دوره‌ی سکون، فرسایش و جابه‌جایی (از سال ۱۳۹۰ به بعد):

می‌توان گفت با سپری شدن یک دوره طلایی که هم به لحاظ کمی و هم کیفی منجر به فراگیر شدن خدمات راهنمایی و مشاوره در مدارس کشور شده و تقریباً راهنمایی و مشاوره به عنوان یک ضرورت در سطح جامعه و آموزش و پرورش شناخته شده است با تغییرات ساختاری و نبود توجه کافی و برنامه‌ریزی مناسب و همچنین، عدم به‌سازی مناسب نیروی متخصص و جایگزین، و حتی برخی اقدامات نسنجیده مانند برگزاری آزمون به اصطلاح تعیین سطح برای مشاوران، جایگاه تخصصی و انگیزه مشاوران با تجربه را به چالش کشید.

تغییر مجدد ساختار آموزشی و جابه‌جایی و ساماندهی مشاوران در دوره‌ی متوسطه

اول (دوره‌ی راهنمایی تحصیلی سابق) و انتقال هدایت تحصیلی و ساماندهی در این دوره از چالش‌های جدید مشاوران به شمار می‌رود. این در حالی است که تلاش‌های مستمر و مجدانه بیش از دو دهه فعالیت مشاوران در دوره متوسطه که سنگ بنای مطلوبی را برای ارائه خدمات راهنمایی و مشاوره فراهم نموده بود حالا به اذعان بسیاری از کارشناسان و مشاوران باید در دوره متوسطه اول (همان دوره راهنمایی سابق)، این تلاش‌ها برای تبیین جایگاه و ایجاد شرایط لازم فراهم شود و طبیعتاً مجاب کردن مدیران مدارس این دوره کار آسانی نخواهد بود.

وجه مشترکی که هم در این جا به جایی و هم در اولین ورود مشاوران مدارس در سال تحصیلی ۷۱-۷۰ بعد از یک مدت تعطیلی وجود دارد این است که نطفه‌ی فعالیت مشاوران با بحث تحصیل و هدایت تحصیلی بسته شده است. در حالی که به لحاظ تخصصی، ضرورت دارد که یک چهارم وقت مشاوران به این فعالیت اختصاص داده شود و سه چهارم وقت مشاوران بایستی صرف مشاوره در حیطه‌های شخصی-اجتماعی و شغلی دانش‌آموزان به خصوص در دوره سنی نوجوانی اولیه شود (پارتین، ۱۹۹۳). تمرکز بیش از حد بر موضوع تحصیل موجب کاهش توجه به سه حیطه دیگر مشاوره می‌شود. باید توجه شود مشکلات شخصی و اجتماعی می‌تواند زیربنای افت و اختلالات تحصیلی و پیچیده‌تر شدن این چرخه شود. باید توجه داشت مشاوران و مشاوره در آموزش و پرورش با چند چالش و زخم کهنه مثل میزان ساعت فعالیت، آموزشی محسوب نشدن (به لحاظ مقررات) مشاوره و انتظارات غیرحرفه‌ای مدیران مواجه بوده که سال‌ها دغدغه مشاوران بوده است و آنان را در پرداختن به موضوعات حرفه‌ای و تخصصی کاری خود، فرسوده نموده است. طراحی و اجرای هر برنامه‌ای بدون در نظر گرفتن این پیشینه به فرجام نخواهد رسید.

بحث، بررسی و نتیجه‌گیری:

یک برنامه‌ی مشاوره مدرسه بر باوری که تعلیم و تربیت، زنجیره‌ای از تجارب یادگیری

معنادار را تدارک می‌بیند، متمرکز است، آن خدمتی است که جوانان را برای بقا و مصون ماندن، رشد و نمو، موفق شدن در یک موقعیت پرهیجان، مبارزه طلبانه و تغییر جهان، آماده و مهیا می‌کند (نلسون، ۲۰۱۱). اکنون پس از بررسی روند فراز و فرود نظام راهنمایی و مشاوره در کشور، سؤالاتی که در این مقاله طرح شده است به شرح زیر مورد بررسی و تبیین قرار می‌گیرند (۱): آیا سیر تحول نظام راهنمایی و مشاوره از رشد برخوردار بوده است؟ اگر پاسخ مثبت است، این رشد بیش‌تر کمی یا کیفی بوده است؟ با گذشت بیش از دو دهه از طرح و اجرای مشاوره در آموزش و پرورش نتایج تحقیقات و تجارب نشان می‌دهد با این‌که در مقاطعی دچار تعطیلی، رکود و نوساناتی شده است اما در کل، جهت‌گیری آن دارای رشد و توسعه بوده است. شاخص‌هایی که در این قسمت می‌تواند مورد توجه قرار گیرد عبارتند از تعداد مشاوران، نسبت دانش‌آموز به مشاور، مراکز و هسته‌های مشاوره، ساختار سازمانی و... از طریق ارائه خدمات مشاوره‌ای در مراکز و هسته‌های مشاوره در استان‌ها و مناطق آموزش و پرورش و همچنین، مشاوران مدارس متوسطه و برخی مدارس دوره ابتدایی در استان‌های کشور در دسترس دانش‌آموزان بوده است. در کل، حضور مشاوران در مدارس، مراکز و هسته‌های مشاوره هم از نظر کمی و هم کیفی رو به رشد بوده است. همان‌طور که ثنایی‌ذاکر (۱۳۸۷) می‌گوید "وضعیت مشاوره در ایران هرگز به این خوبی نبوده است" (ص ۱۸۴) اما با این حال، تا نقطه مطلوب فاصله وجود دارد و ظاهراً نوسان حمایت و مدیریت صحیح و علمی مشاوره چالشی فرسایشی و مستمر در دستگاه تعلیم و تربیت است (فرشاد، ۷۱ و بخشی‌پور، ۷۲ به نقل از شریف خلیفه سلطانی، ۷۹؛ رضایی، ۷۳ به نقل از دالکی، ۷۵؛ یاسینی، ۷۵؛ فولادی، ۷۸؛ نبوی، ۷۸ به نقل از محمدی، ۸۵؛ زندی‌پور، ۸۶).

البته در خصوص کیفیت این رشد، قضاوت دشوار است. با این حال، هم قبل از پیروزی انقلاب اسلامی و هم بعد از آن فرآیند خدمات راهنمایی و مشاوره با مشکلات، کاستی‌ها و چالش‌هایی از لحاظ کمی و کیفی مواجه بوده و طبیعتاً رشد کمی مشاوره در سطح آموزش و پرورش کشور از وسعت و عینیت بیش‌تری برخوردار بوده است (احمدی، ۵۸ و برادران، ۶۲ به نقل از فولادی، ۷۸).

ولی در مجموع، وضعیت نیروی انسانی، امکانات و تجهیزات (در مراکز و هسته‌های

مشاوره و مدارس) به لحاظ کمی و کیفی بهبود و توسعه داشته است.

۲) با توجه به گستره‌ی آموزش و پرورش و امکان جذب، آیا تربیت مشاوران همسوبا نیاز و ضوابط نظام آموزش و پرورش صورت می‌گیرد؟ هر سازمان و نهادی با توجه به رسالت و اهداف خود از ضوابط و شرایط عمومی علاوه بر شرایط اختصاصی در جذب و به کارگیری نیروی انسانی مورد نیاز استفاده می‌کند. این امر در نهاد تعلیم و تربیت و در حرفه‌ی مشاوره به دلیل شرایط خاص، نسبت به سایر سازمان‌ها و مشاغل دیگر از حساسیت بیش‌تری برخوردار است. لذا مراکز دانشگاهی در لحاظ کردن این شرایط در تربیت نیروی انسانی و نیز خود دانش‌آموختگان در صورتی که علاقه‌مند به اشتغال در این نهاد هستند بایستی علاوه بر شرایط حرفه‌ای به صلاحیت‌های اخلاقی و سلامت رفتار نیز توجه جدی داشته باشند.

مشاوره کاری بسیار دشوار است. یک مشاور باید از پویایی، درک بالا، آموزش‌های دقیق و طولانی و تخصصی در رشته مشاوره برخوردار باشد تا بتواند در کارش مفید و مؤثر واقع شود و این امر بستگی زیادی به دانش، مهارت و تجربه مشاور دارد (خاکپور، ۱۳۷۸). لذا به استناد تجارب و تحقیقات (حسینی، نوابی نژاد و خاکپور، ۸۳؛ فولادی، ۷۸؛ نشست هم‌اندیشی بررسی سرفصل دروس مشاوره در دانشگاه علامه طباطبایی، ۸۷) تربیت مشاور و روانشناس (به لحاظ نزدیکی این رشته تحصیلی به مشاوره و به کارگیری فارغ‌التحصیلان آن به عنوان مشاور) کاملاً همسوبا نیازهای مشاوره‌ای در مدارس نیست. با این که کیفیت و اثربخشی خدمات مشاوره‌ای به عوامل متعدد و حمایت‌کننده‌ای زیادی (مثل حمایت و همکاری مدیران، معلمان، داشتن فضای مناسب و اتاق کار، وقت کافی، ابزار تشخیصی، تعهد و مهارت حرفه‌ای و...) نیازمند است و بسیاری از این عوامل مداخله‌گرنه‌نوز بعد از چهاردهه از اولین حضور رسمی مشاوران، فعالیت آنان در مدارس در حد مطلوب فراهم نیست.

اما سرفصل‌های دروس که در تربیت دانش‌آموختگان کشور در دانشگاه‌های کتاب و استاد محور نقش تعیین‌کننده‌ای دارد، نسبت به سال‌های اولیه تربیت مشاور، تغییرات جدی و چشم‌گیری نداشته و در این زمینه کاستی‌های اساسی در تربیت نیروی ماهر و

متخصص وجود دارد که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌شود:

- پایین بودن صلابت و اقتدار حرفه‌ای فارغ التحصیلان (معمولاً آنان بلافاصله در قالب انتظارات غیر حرفه‌ای و سنتی حاکم در مدارس قرار می‌گیرند. به عبارتی، نقش حرفه‌ای و اثربخش خود را جدی پی نمی‌گیرند)،
- پایین بودن مهارت‌های عملی و حرفه‌ای فارغ التحصیلان،
- ترجمه‌ای بودن منابع و عدم تطبیق یا ایجاد تمایز با مباحث بوم‌شناختی و فرهنگی کشور،

- توانایی ناکافی در توجه به فرهنگ اجتماعی و محلی در ارائه خدمات،
- مهارت‌های ناکافی برای آموزش به معلمان و توانایی اثرگذاری و نفوذ در آنان،
- سرفصل‌های موجود نیازهای فعلی مثل مدیریت و مشاوره بحران؛ پیشگیری از رفتارهای پرخطر مثل پیشگیری از خودکشی؛ طراحی مداخله پیشگیرانه، پیشگیری از سوء مصرف مواد؛ راهنمایی و انتخاب رشته تحصیلی درست؛ ارتباطات و مناسبات درون و برون مدرسه‌ای (مثل خانواده / نهادهای حمایتی و اجتماعی).

۳) آیا امکان ارائه خدمات مشاوره براساس استانداردهای حرفه‌ای در مدرسه،

هسته‌های مشاوره و مراکز مشاوره در سطح وزارت آموزش و پرورش وجود دارد؟

تاکنون تلاش‌هایی در راستای استانداردسازی در به کارگیری نیروی انسانی مشاور و ارائه خدمات مشاوره در مدارس، هسته‌های مشاوره و مراکز مشاوره و خدمات روانشناختی از جمله تدوین و ابلاغ شرح وظایف مشاوران و هسته‌ها و مراکز مشاوره، پیش‌بینی مصاحبه‌ی تخصصی برای پست‌های سازمانی مثل رئیس مرکز، چارچوب ارزیابی عملکرد اعضای گروه‌های مشاوره و کارشناس مشاوره استان‌ها با شدت و ضعف‌هایی تاکنون انجام شده است. اما به دلیل نبود مدیریت باثبات در حوزه مشاوره، تفاوت برداشت از مشاوره (برخی هنوز به نگاه شک و تردید به آن می‌نگرند) در میان برخی مدیران میانی و ارشد از ستاد تا مدرسه، کافی نبودن نیروهای متخصص و حرفه‌ای در مناطق و استان‌های کشور، نبود التزام عملی و کافی در رعایت اصول حرفه‌ای در برخی افراد که به عنوان مشاور فعالیت می‌کنند (براساس اطلاعات جدول شماره سه، فقط

۲۸.۴ درصد کل مشاوران، دانش آموخته این رشته هستند)، در سنگ بنای اولیه در به کارگیری نیروی انسانی مشاور و تعریف رشته‌های اولویت‌دار آن، دقت کافی صورت نگرفته است.

با این که در دهه‌ی هشتاد غربالگری قابل قبولی برای جابه‌جایی مشاوران دارای رشته‌های غیرمرتبط در مدارس و مناطق کشور صورت گرفت اما به دلیل نبود استانداردهای ملی و راهنمای عمل برای مشاوران همچنان تفاوت و تنوع در گستره و سردرگمی در ارائه خدمات راهنمایی و مشاوره و ارزیابی آن در سطوح مختلف به چشم می‌خورد.

نظارت و ارزیابی مستمر و رعایت دستورالعمل‌ها از سوی بخش‌های مربوط و مسؤل در سطوح منطقه، استان و ستاد مرکزی نیز عامل تأثیرگذار و بسیار مهمی است که به خوبی صورت نگرفته است.

افزایش ساعت کاری مشاوران از ۲۴ به ۳۰ ساعت فعالیت از سوی معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی وقت سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (با حداقل ۳۰ ساعت حضور در واحد آموزشی که حداقل ۱۰ ساعت آن به تدریس دروس مرتبط در هفته^۱) نیز، سال‌ها ضربه‌ای سهمگین به پیکر مشاوره‌ی نوپا در آموزش و پرورش وارد کرد که به دلیل اجرایی شدن این تصمیم در طول سه سال تحصیلی ۸۳ تا ۸۶، ۱۲۵۵ نفر مشاور (۴۸۷ نفر در رشته مشاوره، ۲۵۹ نفر در رشته روانشناسی، ۵۰۹ نفر در رشته علوم تربیتی) از بخش مشاوره جدا شدند. قابل درک است که این افراد در جستجوی جایگاه سازمانی بهتری نسبت به جایگاه قبلی خود بوده‌اند تا از تنش‌ها و فرسودگی بیش‌تر دور شوند.

لازم به ذکر است میزان ساعت رسمی فعالیت یک مشاور در مدارس طی سال‌ها، چالشی فرسایشی برای مشاوران به حساب می‌آمد که پیگیری و تلاش زیادی به عمل آمد تا ساعت کار مشاوران به ۲۴ ساعت اولیه برگردد و تا حدودی نقش روانی آموزشی این حرفه به رسمیت شناخته شود.

۱. بخشنامه شماره ۱۸۰۲/۱۵۶۰۸۱ مورخ ۸۳/۹/۲۸ معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور با امضای محمود عسگری آزاد.

۴) چالش‌های موجود در استفاده از روش‌های راهنمایی و مشاوره فردی، گروه‌های کوچک و بزرگ و به خصوص مشاوره گروهی چگونه است؟ ارائه خدمات مشاوره‌ای بهینه و تخصصی از اهداف ذاتی یک مشاور حرفه‌ای است اما تبیین آن نیازمند توجه به نحوه و چگونگی تربیت مشاور بوده و مؤلفه‌های این امر به کیفیت آموزش (استاد، سرفصل و کتاب‌های آموزشی، کارهای عملی، آزمایشگاه‌های عملی به ویژه اتاق مشاهده، مصاحبه و...)، بستر مناسب برای ارائه خدمات، پشتیبانی‌های سازمانی و فنی ضروری از قبیل، ابزارهای تشخیصی و کمکی، نظارت مستمر، دوره‌های بازآموزی مناسب، جایگاه شغلی مناسب به لحاظ مادی و معنوی، ترسیم دقیق ارتباطی و تصمیم‌گیری در مدرسه و مراکز ارائه خدمات و عوامل متعدد دیگری دارد که خود نیازمند بحثی مستقل است. همچنین، با توجه به این که شاکله تخصصی در دوره‌ی کارشناسی هر رشته شکل می‌گیرد ضرورت توجه به دوره‌ی کارشناسی مشاوره هم برای ارائه خدمات یاورانه در محیط‌های آموزشی و سلامت محور و هم برای ورود به دوره‌های تکمیلی (دوره‌ی ارشد و دکتری) مشاوره لازم و ضروری است. خطری که امروزه این حرفه را تهدید می‌کند آن است که برخی فارغ‌التحصیلان با گذراندن تعداد واحدهای معدودی، بدون درک حقیقی فلسفه و جهت‌گیری‌های زیربنایی مشاوره، شرایط ورود به این حرفه را به دست می‌آورند.

بنابراین، بررسی‌ها و تجارب مختلف بیانگر ضعف‌های جدی در ارائه خدمات تخصصی می‌باشد هر چند تفاوت و تنوع در به کارگیری نیروی انسانی با رشته‌های مختلف مشاوره، روانشناسی، علوم تربیتی و... از چالش‌های عمده و اساسی در کیفیت ارائه فعالیت و خدمات در مدارس می‌باشد. این ویژگی با کیفیت تربیت نیروی انسانی تالاقی و تجمیع پیدا می‌کند که وجود ضعف‌های اساسی در کیفیت خدمات مشاوره‌ای در مدارس را کاملاً ملموس و پذیرفتنی می‌کند که معمولاً در تحلیل‌ها و نقدها کم‌تر به آن پرداخته می‌شود.

آنچه به نظر برجسته و قابل بررسی دقیق می‌باشد، ارائه خدمات و فعالیت‌های تخصصی از جمله مشاوره‌ی گروهی است که به تخصص، مهارت، تجربه، اعتماد به نفس، مجال کافی (زمان و فرصت) و خدمات پشتیبانی نیازمند است که در مدارس کم‌تر به آن توجه می‌شود. آنچه امروزه در مدارس به جای مشاوره گروهی بیش‌تر استفاده

می‌شود، راهنمایی به صورت کلاسی و در گروه‌های بزرگ است که به دلیل عدم برنامه‌ریزی و گاهی مهارت و توان پایین برخی مشاوران و مبتنی نبودن بر نیازسنجی مناسب از اثربخشی کافی و قابل قبول برخوردار نیست. باید توجه داشت که دوره نوجوانی همراه با تأکید بر اجتماعی شدن و "تغییرات شدید" در کورتکس مغز (مک‌اولیف^۱، ۲۰۰۷)، گروه درمانی را به مؤلفه‌ی مهم هر نوع مشاوره و درمان روان‌شناختی برای این مرحله از رشد تبدیل کرده است (به نقل از کلینبرگ، ۲۰۱۲).

بنابراین، امروزه مشاوره بیش از هر زمان دیگری، هم مورد نیاز و هم پیچیده‌تر شده است. لذا مشاور و مشاوره‌ی مؤثر، سخت‌نیازمند اقدامات و ساز و کارهای پیچیده‌تر و حرفه‌ای‌تری است تا ضمن پاسخ‌گویی منطقی و علمی به نیاز مراجعان و جامعه هدف، توانایی و مهارت‌های لازم برای مواجهه با چالش‌های حرفه‌ای و اخلاقی موجود در محیط فرهنگی و اجتماعی خود را داشته باشد. اصول اخلاقی برای مشاوران و درمانگران مسؤلیت‌های خاص و برای مراجعان حقوق مشخص را به دنبال دارد.

لذا رعایت اصول اخلاقی زیر بسیار مهم و ضروری است:

- یکپارچگی و انسجام بی‌طرفی و عدم سوگیری و رعایت احترام بدون قید و شرط،
- رعایت امنیت مراجع (انجام کلیه اقدامات منطقی در تأمین امنیت مراجع در طول مشاوره)،

- ارائه چارچوب روشن و بیان محدودیت‌های موجود محیطی و سازمانی،
- صلاحیت و شایستگی (علمی و شخصیتی و فعالیت در محدوده قابلیت‌ها و شایستگی‌های خویش)،

- مسؤلیت‌پذیری در قبال حرفه مشاوره و مراجع،

- حفظ رازداری و ایجاد محیطی عاری از تهدید (نوابی نژاد، ۱۳۷۸).

در این زمینه مشاوران هم از طریق همکاران مشاور همسان و مجموعه مدیران گاهی با چالش‌هایی روبه‌رو هستند. برخی چالش‌های عمده پیشروی مشاوران که به شدت بر

- کیفیت خدمات و فعالیت‌های تخصصی مشاوران اثرگذار است به شرح زیر است:
- مدیریت مدرسه و درک آنها از موضوع (تسلط بر همه موضوعات تحت مدیریت)،
  - مشکل فضای مستقل و موارد مرتبط با آن (نوع ارتباطات حاکم و صمیمیت در محیط مدرسه، حفظ اصول رازداری)
  - انتقال پرونده مشاوره‌ای و احتمال عدم رعایت برخی اصول اخلاقی و رازداری
  - مرتبط نبودن رشته تحصیلی درصد قابل توجهی از مشاوران (صلاحیت مشاور در ارائه خدمات تخصصی)
  - غالب شدن فضای حاکم و سبک و سیاق خاص بر مدارس به دلیل ضعف حرفه‌ای برخی از فارغ‌التحصیلان که کارآمدی مشاور را به چالش می‌کشد.
  - با توجه به مشکلات موجود در استخدام نیروی انسانی (کوچک شدن دولت، به ازای بازنشستگی سه نفر تخصیص یک ردیف استخدامی، در مقابل نیاز شدید آموزش و پرورش در سایر حوزه‌ها، مشاور در اولویت قرار نمی‌گیرد) و تنوع رشته تحصیلی مشاوران و وجود مریبان تربیتی در مدارس می‌توان به استراتژی‌های جایگزین و اثربخش برای کیفیت بخشی به خدمات مشاوره‌ای و ارتقای جایگاه مشاوران در سطح مدرسه، هسته و مراکز مشاوره با توجه به تغییرات جدی در اجتماع و نیاز شدید نسل امروزی به خدمات مشاوران، اندیشید و فکری اساسی نمود.

چالش‌ها

- آموزش و تربیت مشاور متناسب با نیاز سازمانی،
- تناسب کافی نداشتن سرفصل‌های دروس با نیاز واقعی مشاوران به ویژه مشاوران مدارس،
- مشکلات انطباق فرهنگی و تردیدهای موجود در حوزه علوم انسانی و به تبع آن به روانشناسی و مشاوره،
- عدم ثبات مدیریتی و علمی در بخش تخصصی مشاوره در وزارت آموزش و پرورش،
- نگاه اداری به جای نگاه روانی آموزشی به فعالیت مشاوره و مشاوران،

- نبود نظامی مشخص برای جایگزینی نیروی با مهارت و متخصص به جای نیروی خارج شده از نظام آموزشی،
- نبود و کمبود مشاور تمام وقت در دوره‌های تحصیلی به ویژه دوره ابتدایی (و اکنون در دوره متوسطه دوم)،
- در تغییرات اساسی نظام آموزشی بعد از انقلاب اسلامی، تولد مشاوره در کشور به ویژه در آموزش و پرورش؛ نگاه غالب بر حوزه تحصیلی و هدایت تحصیلی متمرکز بوده است و این امر آسیب‌هایی برای حوزه مشاوره مدارس در پی داشته است.
- نبود اراده، همدلی و مدیریت یک پارچه در مشاوره (مدارس، مراکز و هسته‌های مشاوره، سازمان انجمن اولیا و مربیان، دفتر شاهد و...) که زمینه‌ی هدر رفتن اثربخشی مشاوران و امکانات موجود را فراهم نموده است.
- مشکل و کمبود وقت برای ارائه خدمات مشاوره‌ای به دلیل نسبت دانش‌آموزان به مشاور (و تخصیص بخشی از ساعات موظف به تدریس) و نبود اعتبارات لازم برای پشتیبانی بهینه از فعالیت‌های مشاوره،
- نبود حمایت‌های تخصصی نظام‌مند و ارزیابی مستمر از فعالیت‌ها،
- نبود اتاق مناسب و فضای امن و دنج برای ارائه مشاوره فردی و گروهی، گروه‌های کوچک و راهنمایی به دانش‌آموزان،
- نبود ابزارهای تشخیصی و پرسشنامه‌های تخصصی معتبر و متناسب با بوم و فرهنگ،
- کم‌رنگ بودن فعالیت‌های گروهی مشاوره در مدارس،
- نبود استانداردهای ملی و راهنمای عمل برای مشاوران.

منابع

- اردبیلی، ی. (۱۳۷۲). اصول و فنون راهنمایی و مشاوره در آموزش و پرورش. تهران: مؤسسه انتشارات بعثت.
- توکلی، ی.، فولادی، ع. و همکاران (۱۳۸۴). برنامه‌ها و فعالیت‌های راهنمایی و مشاوره در دوره متوسطه و پیش دانشگاهی. تهران: انتشارات وری دانش.

- ثنائی ذاکر، ب. (۱۳۸۷). چشم‌انداز تاریخی و وضعیت جاری مشاوره در ایران. مجموعه مقالات هفتمین سمینار انجمن مشاوره ایران. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- حسینی، س. م. (۱۳۸۵، ۱۳۷۱). راهنمایی و مشاوره تحصیلی. تهران: انتشارات رشد.
- خاکپور، ر. (۱۳۸۷). آموزش پایه در مشاوره: محدودیت‌ها، الزام‌ها و راهکارهای پیشنهادی. مجموعه مقالات هفتمین سمینار انجمن مشاوره ایران. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- دالکی، ف. (۱۳۷۵). بررسی نگرش مراجعان نسبت به ویژگی‌های مشاوران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد (چاپ نشده). دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رودهن.
- دیویس، تامارا (۱۳۹۳). مشاوره مدرسه. ترجمه‌ی کیانوش زهراکار و زهرا کهلویی. تهران: انتشارات ویرایش.
- زندی پور، ط. (۱۳۸۶). آموزش و پرورش تحصیلی. شغلی مؤثر وسیله‌ای برای پیشگیری از بیکاری: پژوهشی تطبیقی در ایران، کانادا، سوئد. فصلنامه علمی-پژوهشی انجمن مشاوره ایران: تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره. جلد ششم. شماره‌ی ۲۱.
- سیرس، س. (۱۳۷۴). حیطة و دامنه‌ی تغییرات مشاوره در دوره‌ی متوسطه. ترجمه‌ی عزت‌اله فولادی، ماهنامه تربیت.
- فولادی، ع. کلاترهمزی، آ. (۱۳۸۸). مشاوره همتایان: چشم‌اندازها، مفاهیم بهداشت روان و مهارت‌ها ویژه مشاوران. تهران: انتشارات طلوع دانش.
- فولادی، ع. (۱۳۷۵). مشاوره چیست و مشاور کیست؟ ماهنامه تربیت، اسفند.
- فولادی، ع. (۱۳۷۶). نقش نظام آموزشی (خانواده و مدرسه) در رشد فرآیند تصمیم‌گیری. ماهنامه تربیت، ویژه‌نامه تابستان.
- فولادی، ع. (۱۳۷۸). مقایسه کارایی مشاوران از دیدگاه دانش‌آموزان دختر و پسر مراکز پیش‌دانشگاهی شهر تهران. فصلنامه علمی-پژوهشی انجمن مشاوره ایران: تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره. جلد ۱. شماره ۲.
- فولادی، ع. (۱۳۸۲). رهنمودهای مشاوره: استانداردهایی برای مشاوران و هسته‌های مشاوره. تهران: انتشارات طلوع دانش.
- کری، ج. (۱۳۹۳). مشاوره گروهی. ترجمه‌ی کیانوش زهراکار و همکاران. تهران: انتشارات ویرایش.
- کریمی، ق. (۱۳۷۰). سرگذشت برنامه‌رهنمایی و مشاوره در آموزش و پرورش. دفتر مشاوره و تحقیق. منتشر نشده.
- منفرد، غ. (۱۳۷۷). امورتربیتی و عملکرد آن. خلاصه مقالات هفتمین مجمع علمی جایگاه تربیت. معاونت پرورشی وزارت آموزش و پرورش.
- نوایی نژاد، ش. (۱۳۸۷). چالش‌های اخلاقی در مشاوره. مجموعه مقالات هفتمین سمینار انجمن مشاوره ایران. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- نورانی پور، ر. (۱۳۸۷). مروری بر وضعیت راهنمایی و مشاوره در آموزش و پرورش ایران. مجموعه مقالات هفتمین سمینار انجمن مشاوره ایران. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

- وزارت آموزش و پرورش (۱۳۷۳): مجموعه دستورالعمل‌ها و بخشنامه‌های دفتر ششم. دفتر مشاوره و تحقیق.
- وزارت آموزش و پرورش (۱۳۸۷): سیر پیگیری و درخواست تغییر تصویب رشته شغلی مشاور مدرسه. دفتر مشاوره امور تربیتی و تحصیلی، منتشر نشده.
- شریف خلیفه سلطانی، م. (۱۳۷۹). بررسی میزان همبستگی بین شاخص‌های هدایت تحصیلی و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان سال سوم و نگرش آنها نسبت به رشته انتخابی خود در دبیرستان‌های شهر کاشان. فصلنامه علمی- پژوهشی انجمن مشاوره ایران: تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره. جلد دوم. شماره ۵ و ۶.
- محمدی، ش. (۱۳۸۵). بررسی اثربخشی و کارایی خدمات روانشناسی و مشاوره‌ای مراکز مشاوره و خدمات روانشناسی دانش‌آموزان وزارت آموزش و پرورش. فصلنامه علمی- پژوهشی انجمن مشاوره ایران: تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره. جلد ۵. شماره ۱۹.
- وزارت آموزش و پرورش (۱۳۸۷): راهنمای اجرای برنامه‌ها و فعالیت‌های مشاوره امور تربیتی و تحصیلی در سال ۱۳۸۷. دفتر مشاوره امور تربیتی و تحصیلی. منتشر نشده.
- Kleinberg, Jeffrey L. (2012) *Handbook of Group Psychotherapy*. The Wiley-Blackwell. John Wiley & Sons, Ltd.
- Nelson, Mark D. (2011) *The School Counselor's Guide*. Routledge, New York¹.
- partin, Ronald L. (1993). School Counselors' Time: Where Does It Go?. *The School Counselor*. Vol. 40, No. 4 (March 1993), pp. 274-281.